

Българска академия на науките
Институт за изследване на общества и
знанието

Радина Богомирова Стефанова

**„Централните научни институции и
техните научни общности в областта на
археологическата наука в България до 1944 г.”**

Автореферат
на
дисертационен труд
за присъждане на образователната и научна степен
„доктор по наукознание” от професионално направление
3.1. „Социология, антропология и науки за културата”,
област на висшето образование 3. „Социални, стопански и
правни науки”

Научен ръководител:
доц. д-р Младен Цонев

София, 2014 г.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание (семинар) на секция „Знание и реалност: модели, методологии и евристики” – ИИОЗ – БАН, на 19 ноември 2014 г. и е насочен за защита пред научно жури.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 10.06.2015 г. от 14,00 ч. в заседателната зала на Института за изследване на общества и знанието (ИИОЗ), София, ул. „Сердика” № 4, ет. 1.

Материалите по защитата са на разположение в сградата на института, София, ул. „Московска” № 13А, както и на институтския сайт (www.issk.org).

СЪДЪРЖАНИЕ

на дисертационния труд

Увод.....	5
Глава 1. Обща характеристика на дисертационния труд.....	9
1.1. Обект, предмет, цел, задачи и методи, хронологически обхват, актуалност и ограничения на изследването.....	9
1.2. Историографски преглед на досегашните изследвания по проблема и критичен обзор на библиографията.....	15
1.3. Периодизация на развитието на археологическата наука в България.....	42
Глава 2. Зараждане и начално развитие на археологическите изследвания в България.....	43
2.1. Археологическите знания в България до Освобождението.....	43
2.1.1. Ролята на чуждите пътешественици за популяризиране на археологическите паметници от българските земи.....	43
2.1.2. Българи – родоначалници на археологическото дело през Възраждането.....	50
2.2. Археологическите изследвания в България от Освобождението до края на Първата световна война.....	57
2.2.1. Приносът на чешките учени за българската археология и история.....	58
2.2.2. Руският археологически институт в Константинопол (1895–1914).....	61
2.2.3. Първи законодателни инициативи в областта на археологията в България.....	63
2.2.4. Първите системни археологически разкопки във Велико Търново и антични средища.....	65
2.2.5. Археологически проучвания на първите центрове на българската държавност – Плиска, Преслав, Мадара.....	70
2.2.6. Ранни прояви на балканско научно сътрудничество в археологическите проучвания (1910–1912).....	88
2.2.7. Начало на социалната институционализация	

на археологическата наука в България. Изграждане на Народния археологически музей в София.....	91
2.2.8. Съвременен прочит на наследените проблеми на българската археологическа наука.....	100
Глава 3. Институционално развитие на археологическата наука в България. Сътрудничество и взаимодействие между институциите по археология.....	110
3.1. Българското археологическо дружество в София.....	110
3.1.1. Създаване и дейност на Българското археологическо дружество в София (1901–1920).....	110
3.1.2. Клонова териториална мрежа.....	115
3.1.3. Научноизследователска дейност.....	116
3.1.4. Печатна и публикационна дейност.....	119
3.1.5. Организационна дейност. Конфликтът център – регионални дружества и музеи.....	125
3.1.6. Дейността на Българското археологическо дружество по време на войните (1912–1918).....	133
3.1.7. Археологическа сбирка и библиотека.....	154
3.1.8. Частни фондове, създадени и функциониращи при Българското археологическо дружество.....	155
3.1.9. Научни връзки и контакти.....	155
3.1.10. Членска маса.....	156
3.2. Българският археологически институт.....	159
3.2.1. Учредяване на Българския археологически институт.....	159
3.2.2. Научни връзки и контакти.....	168
3.2.3. Издателска дейност.....	171
3.2.4. Археологически разкопки и проучвания.....	179
3.2.5. Участие в национални и международни научни форуми.....	199
3.2.6. Библиотека.....	220
3.2.7. Образователна дейност.....	221
3.2.8. Членска маса.....	222
3.2.9. Дейността на Българския археологически институт по време на Втората световна война.....	223
Глава 4. Научната общност в областта на археологията в България до края на Втората световна война.....	225
4.1. Първи представители на археологическата	

научна общност в България.....	227
4.2. Археолози – изследователи на прабългарската култура и изкуство.....	235
4.3. Начало на нумизматиката в България след Освобождението (1899 г.).....	237
4.4. Руските учени емигранти – приноси за българската археология.....	238
4.5. Първата генерация български учени археолози.....	244
4.6. Археологическата общност в България между двете световни войни.....	276
4.7. Археологията в творчеството на видни български учени хуманитаристи.....	305
4.8. Проблемът за научните школи в българската археология.....	325
Заклучение.....	328
Литература и архивни източници.....	349
Приложения:	
Табл. 1. Процесът на социална институционализация на археологическата наука в България до 1944 г.	401
Табл. 2. Законодателството – закони и документи на МНП, в областта на археологията.....	402
Илюстративен материал.....	403

Обща характеристика на дисертационния труд

Концептуална рамка на изследването, проблемна област и ключови думи, формулировка на проблема. Темата на настоящия дисертационен труд е от областта на историята на археологията в България. По-конкретно се отнася до организацията на науката и нейната социална институционализация¹ и археологическата научна общност до края на Втората световна война. Разгледан е процесът на социалната институционализация на археологическата наука в България – създаването на първите институции и организации в областта на археологията, чрез едновременното разглеждане на два основни аспекта в тяхното единство и траектория на историческото развитие – този на научните институции и формирането на съответните научни общности, от гледна точка на наукознанието и историята на науката. Изследвани са процесът на институционализиране на науката и научната общност, която участва пряко или косвено в институционализацията и от чиито интелектуален капацитет, квалификация и професионализъм зависят формирането, напредъкът и правилното функциониране на научноизследователската област, качеството на научната продукция, както и организацията на научната дейност. За изясняването на проблема за социалната институционализация на археологическата наука в България са разгледани конституирането, укрепването и развитието на първите създадени официални научни институции по археология у нас – дружества, институти и музеи, с цел да

---

¹В наукознанието, изхождайки се от спецификата на изследователската област – всички проявления на научната дейност да се разглеждат като система от вътрешнонаучни и външнонаучни отношения, се различават две форми институционализация за обозначаване на тези две самостоятелни страни на науката. Дефинираните два типа институционализация на науката в науковедски контекст разграничават научнопознавателните процеси – формирането на терминологичния и методологическия апарат и понятийната система, клоновете на знанието, научните теории и идеи и пр., от организационните форми на науката. Механизмите за генериране на ново знание и характеристиките на научната дейност като специфичен процес на производство на нова научна информация се означават като *познавателна (когнитивна) институционализация*. Под *социална институционализация* се разбират организационните структури, научният потенциал и всички условия и ресурси за обезпечаването на изследователския процес.

организират и провеждат научноизследователската работа и музейното дело в страната и да обединят учените и любителите от областта със съответните социални и етични правила и норми за регулиране на дейността им в рамките на научната общност.

Актуалност на изследването. Въпросът за социалната институционализация на археологическата наука в България до края на Втората световна война – в организационен аспект и в аспекта на научната общност (от гледна точка на наукознанието и историята на науката), не е поставян и цялостно изследван като научен проблем в литературата досега. А той е много важен, тъй като научната дейност включва не само науката като система от научни знания, а и съответните организационни структури, където протича процесът на производство на ново знание и които обединяват изследователите от научната общност и създават благоприятна среда и подходящи условия за провеждане на научни изследвания. От своя страна научната общност в областта на археологията е необходимият фактор за формирането и развитието на тази научноизследователска област и тя стои в основата на социалната институционализация на самата наука. Така вече на институционално ниво се осъществява научна комуникация между учените вътре в общността и извън нея в хода на тяхната изследователска (научни знания, идеи, средства, резултати) и организационна работа.

Обект на историята на науката са състоянието на науката през различните периоди от нейното развитие, процесът на институционализация на науката от самото му начало, развоят на научната дейност, традициите и приемствеността в изследователската теория и практика. В този смисъл в областта на историята на науката (и в случая конкретно по история на археологията в България), където до момента липсват цялостни, обобщаващи, задълбочени изследвания върху развитието и формите на организация на нашата археологическа наука и учените – институциите и техните научни общности, за нейните видни представители, безспорно е наложителна и закономерна появата на такива разработки, които да запълнят липсата от такива знания.

Съвременното археологическо знание се основава на приемствеността с изследванията на нашите предшественици, които имат важно значение както за националната ни наука, така и за местната история и краезнанието, с тяхното научно творчество и организационна дейност. Натрупаните знания, опит, традиции и

резултати от изследователската дейност през различните етапи от развитието на науката са основата и предпоставят по-нататъшния напредък на научната област. Ето защо от гледна точка на историята на науката е важно да се изследва и анализира не само процесът на развитие и акумулиране на научното знание, но и ролята и дейността на хората, които го създават, научното им творчество – продукт на тази дейност, както и проблемът за възпроизводството на кадрите, без които е немислимо осъществяването на научната дейност. Това ни задължава да се обърнем към творческото наследство и организационната дейност на основоположниците на археологията в България с техните постижения и грешки, ентузиазъм, всеотдайност и плам, вложени за развитието на българската археологическа наука и създаването и укрепването на археологическите институции у нас (нейното институционализиране) в частност.

Състояние на изследвания проблем. Трудовете, посветени на историята на археологията в България, включително и на нейното институционално развитие, обхващат предимно отделни частни въпроси. Сред тях преобладават публикациите върху първата ни научна и музейна институция – Народния археологически музей в София (НАМ). Няма цялостни изследвания за създаването и дейността на едни от нашите първи централни археологически институции – Българското археологическо дружество в София (БАД), прераснало по-късно в Български археологически институт (БАИ), и ролята им за първоначалното организиране и развитието на археологическата наука в България. Това предопределя и изборът на темата и обекта на дисертацията да е именно върху тях.

Археологическата наука у нас вече има дългогодишна история и натрупан опит. Могат да се проследят нейното развитие, специфика, формите на нейната организация, дейността на институциите и на изтъкнатите ѝ представители. А запознавайки се с опита на нашите предшественици, от дистанцията на времето можем да оценим обективно техния реален принос (постигания и грешки) за развитието на науката.

Ограничения на разработената проблематика. Акцентът на дисертацията е върху дейността на Българското археологическо дружество и Българския археологически институт, тъй като върху историята на Народния археологически музей в София има повече публикации, а и музеят от своя страна развива една по-специфична

дейност наред с научната – експозиционна, която не се разглежда в настоящия труд.

Обект на дисертационния труд са централните археологически институции – Българското археологическо дружество, Българският археологически институт и Народният археологически музей, и техните научни общности.

Предмет на изследването е социалната институционализация на археологическата наука в България до края на Втората световна война.

Целта на дисертацията е да се разкрие процесът на социалната институционализация на археологическата наука в България, формирането на организационните структури и научния потенциал. Разгледани са:

- създаването, развитието и цялостната дейност (научна, организационна, публикационна, посредническа (между центъра и регионалните археологически дружества и музеи), проактивна, просветителска и популяризаторска) на първите научни институции по археология в България – Българското археологическо дружество в София, преустроено в Български археологически институт – първия научен институт от системата на БАН, който до края на Втората световна война съществува като самостоятелно научно учреждение, и Народния археологически музей в София;
- тяхната водеща и направляваща роля за организирането, управлението, функционирането и развитието на археологическата наука в България след Освобождението до края на Втората световна война, в периода на нейното начално развитие и утвърждаване;
- кадровият и квалификационен състав на техните научни общности с био-библиографски данни за учените с приносите им за развитието на археологията в България.

За постигането на поставената цел на изследването са изпълнени следните **задачи**:

1. Събрани, открити, проучени и систематизирани под формата на библиографска база данни са информационни източници по темата – литературни и архивни материали.

2. Приложени са изследователски методи на науковедския подход и специфичният терминологичен и концептуален апарат на

наукознанието: социална институционализация на науката, научна институция, научна общност, научни отношения и комуникации (вътрешно- и външнонаучни), разпространение и представяне на знанията, отношението център – периферия. Тези термини и понятия от науковедската терминология се използват конкретно за анализа на проблема за институционализирането на археологическата наука в България.

3. С оглед на изясняването на развитието на археологическата наука в България и приемствеността в науката, свързана с натрупаните знания и резултати от дейността на нашите предшественици и създадените от тях традиции, са очертани хронологически историческите етапи с периодизация и характеристика на състоянието на научните изследвания през всеки от тях. Проследени са зараждането и началното развитие на археологическите проучвания у нас преди Освобождението – преход от донаучния етап към същинската история на археологията в България и нейната институционализация.

4. Проучени са био-библиографски материали от и за представителите на археологическата научна общност в България – утвърдени учени българи и чужденци, любители и местни краеведи, членове на централните и археологическите институции по места и БАН. Създаден е био-библиографски масив с подробни данни за научните им квалификация и интереси, изследователска, преподавателска, организационна, административна и публикационна дейност и за изясняване на спецификата (състав, роля, взаимодействия и принос) на научната общност в контекста на социалната институционализация на археологическата наука в България и отношенията (взаимоотношенията) между централните национални археологически институции и регионалните дружества и музеи и музейни сбирки в страната през разглеждания период.

5. Изследван и анализиран е официалният печатен научен орган на БАД и БАИ – „Известия на Българското археологическо дружество” и „Известия на Българския археологически институт”, едно от малкото български специализирани научни издания по археология по онова време. Установена е ролята му като фактор за развитието на археологическата наука в България и за нейната социална институционализация в частност. „Известия” играе ролята на научнокомуникационен канал. Като средство за формална научна комуникация и обмен на научни знания изпълнява медиаторска

функция между националната и международната научна общност за представяне, разпространение и популяризиране на резултатите от научната дейност на българските учени сред чуждестранните им колеги и за научна изява на чужди автори, работещи по проблеми, които имат отношение към археологията, историята и изкуството на България и региона. Чрез него се осъществява научен диалог и взаимодействие между учените по общи за тях научни и организационни въпроси.

Дисертационна теза. Социалната институционализация на археологията в България в началния етап от нейното развитие, организацията на изследователската дейност в различни по форма научни структури способства функционирането, управлението и развитието на археологическата наука. Тезата се потвърждава въз основа на две **хипотези** относно археологическите институции и техните научни общности у нас в периода до края на Втората световна война:

1. Научните институции организират, направляват и провеждат цялостната археологическа дейност в страната, в тях протича процесът на производство на ново знание, те обединяват изследователите от научната общност и създават благоприятна среда и подходящи условия за провеждане на научни изследвания, за осъществяване на комуникация на институционално ниво между учените вътре в общността и извън нея. В резултат от институционализацията българската археологическа наука се развива и укрепва институционално и кадрово, става съизмерима с европейската археологическа наука като изследователски стандарти, практики и постижения.
2. Научната общност в областта на археологията, обединила професионалистите и любителите археолози, е главен двигател за напредъка на научната област и на нейното институционализиране в частност. Благодарение на високата академична подготовка на българските археолози, възпитаници на реномирани чуждестранни висши учебни заведения и практикували в европейски научни институти и музеи, които издигат българската наука до висотата на европейската, привнесли чуждия опит и добри практики на българска почва, нашата археология се развива подобно на европейската археологическа наука, придобива висок

авторитет, с дейността си допринасят за утвърждаването на нашата археологическа наука и за издигането на нейния престиж в национален и международен мащаб.

Хронологически рамки и обхват. В дисертационния труд е представена дейността на първите научни археологически институции в България от създаването им в края на XIX (след Освобождението) и началото на XX в. до края на Втората световна война, когато е установена нова обществено-политическа система в страната и настъпва коренно различен период в развитието на археологическата наука у нас със съвсем други организационни форми и нормативна база, методология и принципи на работа. Последващият период с неговите успехи и допуснатите слабости би бил вече предмет на друго бъдещо самостоятелно изследване.

Изследователски методи и подходи. Изследването се основава на *литературен и документален анализ* на открити и проучени разнообразни по вид, характер, тематика и съдържание литературни източници и публикувани и непубликувани запазени архивни материали от учреденски (документация на държавни ведомства, научни организации и пр.) и лични архивни фондове на учени в Научния архив на БАН по темата.

При разработването на дисертационната теза е използван *интердисциплинен подход*. Проблемът за институционализирането на археологическата наука в България до края на Втората световна война е разгледан *хронологически*, анализиран с прилагане на *изследователски методи на науковедския подход* и е представен конкретно с *термини и понятия от специфичния концептуален апарат на наукознанието* – социална институционализация на науката, научна институция, научна общност, научни отношения и комуникации (вътрешно- и външнонаучни), разпространение и представяне на знанията, средства за формални научни комуникации, отношението център – периферия.

С теоретичната и методологическата помощ на съвременното наукознание се изучават науката като обект на управление, формите на организацията и управлението на научната дейност, механизмите за производството на научното знание, структурата на науката, регулирането на научноизследователския процес.

На базата на принципа за единство на вътрешни и външни механизми на производство на знания с помощта на *науковедския подход* към научната дейност се анализират двете относително

самостоятелни и специфични страни на науката – вътрешнонаучните (логиката и механизмите на научното познание и генерирането на нови знания, характеристики на научната дейност като специфичен процес на производство на нова научна информация) и външнонаучните (науката като организационна система – организационните структури, научният потенциал, всички условия и ресурси, от които зависи и които осигуряват протичането на изследователския процес) отношения, което дава възможност научно обосновано да се периодизира историята на научната дейност, да се установят специфичните етапи в развитието на науката, които се различават по граници на обхват, съдържание, проблематика, задачи, методи на изследване и начини на изложение.

Приложен е *системният подход* за изследване на структурата на археологическата наука през посочения период чрез анализ на основните елементи, характеризиращи външнонаучните отношения, и функционалните връзки между тях: научни институции, научни общности и информационни ресурси.

Дисертационната теза е от областта на история на археологията в България. Целта на изследванията по *история на науката* като част от *наукознанието* е да се откриват, интерпретират и анализират отделни факти в тяхната последователност, свързани с развитието на науката и научната мисъл, и да се разкриват закономерностите на това развитие през отделните периоди от нейната история.

Изследването на институциите по археология в България и техните научни общности, институционализацията на нашата археологическа наука до края на Втората световна война в настоящия дисертационен труд е осъществено в *дисциплинното поле на наукознанието, историята на науката и социологията на науката* (изследваният обект попада и в сферата на *социологията на науката*, която разглежда социалните взаимоотношения между учените в рамките на определена форма на организация (научен институт, колектив и пр.), които се пораждат в хода на тяхната научна дейност). В този смисъл можем да определим изследването като интердисциплинно. Разбира се, в това изследователско поле съществуват още възможности за проучване на проблема, което би допринесло за по-пълното му и всестранно разработване, и това би могло да бъде обект на бъдещи изследвания.

Източникова база и информационни ресурси. Използваните източници на информация по темата за археологическите институции

и техните научни общности в България до края на Втората световна война могат да бъдат разделени в две големи групи:

I. Литературни източници и

II. Архивни материали.

Данни за създаването, устройството и функциите на централните – НАМ и БАД (преобразувано по-късно в Български археологически институт), и регионалните археологически институции се съдържат в уреждащата ги нормативна база (нормативни документи) – закони, устави, правилници за вътрешния им ред, а за цялостната им дейност – в научната им продукция (публикуваните регулярно годишни отчети, рапорти за състоянието им през съответна година или период, отчети за разкопките и други дейности на сътрудниците и пр.), отразена на страниците на официалните институтски печатни научни органи („Известия на Българското археологическо дружество” (ИБАД), по-късно трансформирано в „Известия на Българския археологически институт” (ИБАИ), „Годишник на Народния археологически музей в София” (ГНМ). Докладите за дейността на НАМ през времето, когато е прекъсната издателската му дейност (за 1938–1940 и за 1941 г.), са публикувани в официалния отдел на списанието на Министерството на народното просвещение (МНП) „Училищен преглед”.

Отделна подгрупа съставляват публикациите, посветени на историята – създаването, развитието и дейността, на НАМ, БАД и БАИ – главните ни археологически институции, както и изследванията върху историята на археологическата наука в България изобщо (в т.ч. монографии, студии, статии, речи по различни поводи, сказки, брошури, съобщения и пр.).

Въпреки мястото и ролята им на най-важни научни и културно-просветни учреждения в България в процъпалника на националното ни научно развитие НАМ и БАД, реорганизирано по-късно в БАИ, нямат написана своя собствена цялостна история. Обнародвани са откъслечни материали, които касаят отделни моменти от развитието им през съответен период и които са недостатъчни за изясняване на цялостния им облик и принос за българската археология. Някои от тях имат формата на отчети и доклади върху състоянието и дейността им и съдържат исторически бележки за археологическата наука и музейното дело в страната и извън нея.

Във връзка с осветляването на въпроса за отношенията (взаимоотношенията) между централните и регионалните

археологически институции през посочения период са използвани както публикации върху създаването и работата на регионални археологически дружества, музеи и музейни сбирки в страната, публикуваните от тях материали за дейността им, проведени краеведски проучвания с локално и национално значение, така и трудове, засягащи взаимодействието и съвместната им работа с централните институции по археология и ролята на последните като посредник между местните организации (дружества и музеи) и държавните учреждения (Министерството на народното просвещение).

Трудовете на чуждестранни учени по българска проблематика, както и публикации за живота и дейността им от техни съвременници или съвременни автори по различни поводи, материали за участието и помощта на някои чуждестранни научни институции с археологическа насоченост, изиграли определена роля в археологическите проучвания у нас, за съвместни археологически изследвания на български и чуждестранни археологически институти като форма на международно научно сътрудничество по онова време имат отношение към проблема за влиянието на европейската наука върху българската археология, за ролята и значението им за полагане основите, утвърждаването и развитието на нашата археологическа наука.

База за изследването са и научното творчество на български учени – представители на археологическата общност, през фиксирания период, отразяващо резултатите от дейността им и професионалните им интереси, и био-библиографски материали по повод техни годишници и професионални творчески юбилеи; биографични и автобиографични материали, *in memoriam*, лични дневници, трудове с епистоларно съдържание и документални единици, доклади, отзиви, рецензии.

Откритите публикувани епистоларни материали се отнасят основно за отношенията между български и руски (съветски) учени, което произтича от политическата конюнктура по времето, когато са издадени, и целят да разкрият и акцентират върху приноса на руски учени и общественици за проучването на историята и културата на българския народ и изследването на археологическите паметниците от българските земи и представянето им пред чуждата общественост.

Към важните източници за дейността на институциите по археология в България през посочения период се отнасят и

публикуваните информации за проведени български и международни научни форуми и за участието на наши учени специалисти в тях; запазени свидетелства за осъществена организационна дейност (археологически конференции, събори, конгреси; протоколите за създаването и кратковременната дейност на Съюза на археологическите дружества в България (САДБ); съвместни научни инициативи и др.).

В историографския преглед не е включена учебната литература по въпроса за институционалното развитие на българската археологическа наука – учебници и помагала по музеология за висшите училища.

Апробация на резултати от дисертационния труд. Резултати от изследването са представени в самостоятелни и в съавторство доклади на национални и регионални конференции в страната пред научната общност и широката публика, както и в публикации в сборници от конференции и в институционални периодични и продължаващи издания на Националния археологически институт с музей при БАН (НАИМ – БАН). В рамките на регулярния методологически семинар на ЦНИИ – БАН, проведен от секция „История на науката и техниката”, е изнесен доклад на тема „Влияние на европейската наука върху българската археология”.

- Научна конференция „Из миналото на Поповския край”. Исторически музей – Попово, 17 май 1996 г., Попово. Доклад на тема „Първите археологически проучвания на територията на Поповския край (краят на ХІХ в. – първата половина на ХХ в.)” (в съавторство с доц. д-р Младен Цонев)
- Научна конференция с международно участие „Русе през вековете”, 1–2 октомври 1996 г., Русе. Доклад на тема „Първи археологически публикации за Русе (ХІХ в. – 20-те години на ХХ в.)”
- Юбилейна научна конференция „София – 120 години столица на България”, 29–31 март 1999 г., София. Доклад на тема „Българското археологическо дружество в София (1901–1920)”
- Национална конференция „СБИР в началото на ХХІ век”. Съюз на библиотечните и информационните работници (СБИР), 5–6 юни 2001 г., София. Доклад на тема „Издателската дейност на Българския археологически институт в София (1922–1944)”

- Научна конференция, посветена на 150-годишнината от рождението на акад. Анание Явашов. Регионален исторически музей – Разград, 25 октомври 2005 г., Разград. Доклад на тема „Създаване и дейност на Разградското археологическо дружество”.
- Международна научна конференция „100 години от Балканските войни”, 3–8 октомври 2012 г., София, Благоевград, Стара Загора, Велико Търново и Кърджали. Приет, но неизнесен доклад на тема „Дейността на Българското археологическо дружество в София по време на войните”.

Дисертационният труд е в обем 408 стандартни страници, структуриран в увод, 4 глави, заключение, литература и архивни източници, приложения: табл. 1. Процесът на социална институционализация на археологическата наука в България до 1944 г., табл. 2. Законодателството – закони и документи на МНП, в областта на археологията, илюстративен материал.

Основно съдържание на дисертационния труд

Увод. Очертани са концептуалната рамка на изследването, проблемната област и ключовите думи, с които се формулира проблемът и които имат пряко отношение към целите на анализа и съставляват неразделна част от научния апарат на работата – термини и понятия, специфични за изследователското поле, които имат важно значение при анализа на материала за разпознаването, дефинирането и научното обяснение на конкретни процеси, активности и за доказване на авторските тези. Обоснована е актуалността на темата. Изложено е съвременното състояние на проблема. Мотивирани са хронологическите рамки и обхват на изследването.

Глава 1. Обща характеристика на дисертационния труд. Концептуализирани са ограниченията на разработваната проблематика, обектът, предметът, целта, задачите, дисертационната теза и хипотези, изследователските методи и подходи. Направен е историографски преглед на досегашните изследвания по проблема и критичен обзор на библиографията. Възприета е и е обосновано прилагането на периодизацията за развитието на археологическата наука в България, направена от проф. Димитър Овчаров на същинската история на нашата археологическа наука, която според него започва след Освобождението на страната ни през 1878 г. Нея той разделя на три големи периода в зависимост от състоянието, целите и задачите на изследванията, като в рамките на всеки от тези големи периоди отделя подпериоди според тяхната специфика и прави по-детайлна хронология в зависимост от тези особености. Могат да се очертаят три големи основни периода в развитието на археологическата наука у нас:

- I. От Освобождението до края на Първата световна война
- II. Периодът между двете световни войни
- III. След края на Втората световна война до наши дни.

Глава 2. Зараждане и начално развитие на археологическите изследвания в България. Разглежда въпроса за състоянието на археологическите знания у нас до Освобождението – от предисторията на археологическите проучвания в българските земи с първите податки в литературата още по времето на османското владичество и по-късно през периода на Българското възрождане, откогато датират първите дилетантски прояви на събирателска дейност и публикуване на археологически паметници. За

изясняването на развитието на археологията в България и приемствеността в науката, свързана с натрупаните знания и резултати от дейността на нашите предшественици и създадените от тях традиции, са очертани историческите етапи с периодизация и характеристика на състоянието на научните изследвания през всеки от тях – преход от донаучния етап към същинската история на нашата археологическа наука със специфичните ѝ особености през отделните периоди и подпериоди и нейната институционализация. Проследяват се хронологически етапите на археологическите проучвания до появата на първата ни национална археологическа институция – Народния археологически музей в София. Ролята на чуждите пътешественици за популяризиране на археологическите паметници от българските земи. Българи – родоначалници на археологическото дело през Възраждането. Приносът на чешките учени за българската археология и история. Заслугата на Руския археологически институт в Константинопол (РАИК) (1895–1914) за започване проучването на българската средновековна култура и изкуство и ранни прояви на балканско научно сътрудничество в археологическите проучвания (1910–1912). Първите системни големи археологически разкопки във Велико Търново на Царевец и Трапезица и антични средища – Никополис ад Иструм, дн. с. Никюп, Великотърновско. Археологическите проучвания на първите политически и религиозни центрове на българската държавност – Плиска, Преслав, Мадара. Чуждестранни учени и научни институции с археологическа насоченост, изиграли определена роля в археологическите проучвания у нас, имат отношение към проблема за влиянието на европейската наука върху българската археология. Предприетите стъпки за урегулирането и контрола на археологическата дейност в страната и приемането на първите законодателни актове в България, с които е уреден редът по намирането и запазването на паметниците.

По обективни причини, петвековното турско владичество, основите на нашата археологическа наука се поставят значително по-късно за разлика от други европейски страни въпреки наличието на необходимите специфични условия за развитие на този клон от научното знание – територията на страната ни изобилства от археологически паметници от най-дълбока древност. Поради това по-нататъшното ѝ развитие се характеризира със свои специфични особености, произтичащи от тези обстоятелства. Но тя изминава от средата на XIX в. същия път и преминава през същите етапи на

развитие подобно на европейската археологическа наука. Първият етап се характеризира с повишен интерес към старинните паметници и началото на събирателска дейност, в резултат от която започва натрупването на различен по вид многообразен археологически материал. Вторият период може да се определи като аналитичен – заедно с издирването на старини започва тяхното описание и анализиране. При третия, синтетичен период започва обработката на материалите (датировка и систематизиране) и тяхното публикуване. Богатството и многообразието от археологически паметници от различни епохи са основна предпоставка за провеждането на археологически изследвания и проучвания и за развитието на самата наука. Застъпени са и се развиват всички археологически направления – праистория, Античност, тракийска археология, Средновековие, нумизматика, епиграфика, сфрагистика. Прилагат се общоприетите в Европа методи за първоначално издирване и обработка на археологическия материал, валидни и до днес, най-важните от които са стратиграфският, сравнителният и формално-типологичният.

Основите на археологическата наука в България се поставят още в първите години след Освобождението на страната, когато се създават условия за нормална научна дейност. Но нейната същинска история се предшества от един значителен период от време, който проф. Д. Овчаров нарича романтично-патриотичен, полунаучен, полудилетантски по своя характер. С първите, макар и кратки, откъслечни и непълни сведения за археологически паметници от територията на нашата страна разполагаме от пътеписите и съчиненията на чужди пътешественици, учени и дипломати, преминали през нашите земи по време на османското владичество, както и от материалите на чуждестранни военни кореспонденти по време на многобройните войни, които води Османската империя с Австрия и Русия през XIX в. В средата на XIX в. става ясно, че и нашите земи крият неподозирано изобилие от паметници на материалната култура и изкуство от миналото, които не отстъпват на сътвореното в останалия античен свят. Със съдържащата се в техните трудове информация за археологическото минало на българските земи част от богатото културно наследство, съхранено тук, става известно у нас и най-вече в чужбина, на европейската общественост, с издаването на стари паметници от територията на България се поставя началото на системното им научно изучаване в

археологическо отношение, постепенно започва да се създава литература за нашите земи, база за бъдещите целенасочени проучвания на изследователите на миналото на страната.

Сред родоначалниците на археологическото дело са и нашите родолюбиви и патриотично настроени просветни и революционни дейци и общественици – любители на старините, от епохата на Възраждането – Васил Априлов, Г. С. Раковски, Найден Геров, Стефан Захариев, П. Р. Славейков и др., които издирват и обнародват паметници и свидетелства от нашето минало. Дейността им се вписва в общата за времето концепция, в която виждаме отзвук и е повлияна от модерните идеи на Романтизма за възкресяване и възвеличаване на героичното и славно национално минало и народните корени в противовес на съвременната социална действителност, и с оглед на постигането на национална независимост. Приоритет на възрожденската интелигенция обаче е извоюването на политическата свобода на страната, интересът към старите паметници е като към извор и символи на национална гордост, които да въздействат върху народното самосъзнание и да разпалят национално-патриотичното чувство на българите в борбите за национално освобождение.

Първият период от развитието на археологическата наука в България се характеризира със запазването на възрожденския патос и липсата на подготвени кадри по археология. До Освобождението специализираните археологически изследвания в България са незначителни. Това, от една страна, се дължи на обстоятелството, че тя остава встрани от пътя, който следват пътешествениците археолози от Западна Европа до Гърция и Мала Азия. Независимо от многобройните експедиции, предприемани до тези места с цел събиране на археологически материал, българските земи са пренебрегвани от изследователите и дълго време остават за тях непознати в археологическо отношение. От друга страна, петвековното турско владичество е сериозна пречка за изследователска работа по нашите земи. След Освобождението в страната се създават условия за научна дейност. Изобилието от непроучени паметници от най-дълбока древност дава възможност за развитието на археологическите изследвания в България. По това време се полагат и основите на българската археологическа наука, една от най-младите в Европа. Първите професионални изследвания са дело на чужденци. Новата българска държава не разполага с кадри, които да организират научния и културния живот в страната.

Отличителна особеност на нашата археология е, че основите ѝ се полагат с помощта и прякото участие на редица чужди учени – чехите, които работят в следосвобожденска България и някои от тях завинаги свързват съдбата си с България, учените от Руския археологически институт в Константинопол, френските учени от Френската школа в Атина, в по-малка степен и унгарски и австрийски учени, руските учени емигранти (сред които има и археолози), които след събитията през 1917 г. и новата политическа реалност напускат родината си и се установяват и работят известно време в България. До Освобождението на България (1878 г.) нямаме академично подготвени кадри по археология. В началото на ХХ в. първите български специалисти археолози, макар и по-късно от други страни, придобиват научна квалификация в утвърдени университетски средища в Европа под ръководството на признати учени в областта. Първите професионални археологически изследвания дължим на редица авторитетни чуждестранни учени (руски – Ф. Ив. Успенски, френски – Албер Дюмон, Жорж Сьор, Соломон Рейнах, Рене Каня, австрийски и унгарски – Йозеф Стриговски и Геза Фехер, чешки – Константин Иречек, Вацлав Добруски, братя Шкорпил, а малко по-късно и на руските емигранти, дошли в България след 1917 г. – Н. П. Кондаков, Андрей Грабар, Михаил Попруженко, Сергей Покровский), които дават своя принос за развитието на българската археология с научното проучване на материалната култура от нашите земи. Те полагат основите на археологическата наука и музейното дело в страната. Именно с дейността и научното творчество на тези пионери на попрището на родната археология се свързва началото на същинския период от развитието на националната ни наука. Благодарение на изследванията на тези чуждестранни учени на български терен се полагат основите и започват да се развиват основни направления от археологическата наука – антична археология, тракийска археология, средновековна българска, византийска и славянска археология, нумизматика, епиграфика. Обстоятелството, че основите на нашата археологическа наука се поставят от чужди учени и първите български археолози получават образованието си в чужбина, дава отражение върху по-нататъшното развитие на археологията, навлизат теории и идеи от западноевропейската наука. В първите години археологията в България се развива под влияние на чужди европейски учени и

научни школи, изследователският почерк на които оставя своя отпечатък в процеса на формиране и начално развитие на науката.

Активната археологическа дейност налага да бъде законово уреден редът по намирането и запазването на паметниците. Първият специален Закон за издирване на старини и за подпомагане на научни и книжовни предприятия е от 1890 г., той юридически урежда въпроса за статута на паметниците, условията за издирването и откупуването на старините и тяхното стопанисване, както и санкциите, които се налагат на нарушителите. Това на практика е първият в България официален нормативен акт, с който държавата узаконява политиката си за опазване на културно-историческото наследство на страната. Той се предшества от за кратко действалите Временни правила за научни и книжовни предприятия в сила от 1888 г., чиито норми за правна защита на културните ценности и регулация на археологическата дейност имат задължителен характер и стоят в основата на усъвършенствания в разпоредбите си последващ законен регламент. Инициативата да се вземат мерки за запазването на старините със съответни законоположения пред МНП (ресорното ведомство, в чиито задължения и прерогативи влиза и провеждането на културната политика на българската държава с изработването на съответни законови актове) излиза в началото на 80-те години на XIX в. от средите на Народната библиотека в София – институцията, в чиято структура е Отделът за ценности, по-късно отделен като самостоятелен Народен музей. Въпреки изричното разпореждане откритите паметници да се предават на местните власти и забраната да бъдат изнасяни извън страната без разрешение на МНП много находки са изнесени зад граница. Други са унищожени по една или друга причина (преработени, вторично използвани, ступени, изхвърлени, оставени на саморазрушение) или продадени на колекционери в страната и в чужбина. За по-широко разгласяване и разясняване на мерките, които трябва да се предприемат в изпълнение на закона за старините, за запазване от разграбване, попадане в частни ръце, изнасяне от страната и унищожение на ценни археологически паметници и в помощ на работата на Народния музей по попълването на колекциите му в следващите години (1895–1898) МНП спуска редица окръжни до административните и училищните власти в страната да подпомагат всячески дейността на музея и да подтикват гражданството също да се включи активно, като събира и предава старини. През 1911 г. е приет нов Закон за старините, който

идва да замести вече остарелия ограничен и непълен първи закон и има за цел да отговори на съвременните условия и нужди за развитието на археологията у нас, изготвен съобразно чуждестранната практика в законодателната област за културно-историческите паметници. В него са определени мерките за опазване на старините, провеждането на археологически разкопки и организирането на музейното дело в страната, институциите, натоварени с изпълнението му, и санкциите при нарушение. В закона е прокарана тенденцията за пълна централизация на археологическите дружества и музеи под върховенството на НАМ. Като важен научен и културно-просветен институт на музея са дадени преференции непрекъснато да обогатява сбирките си с нови предмети, както и да прибира в своите фондове важни старини с особено научно значение. Въпреки недоволството и съпротивата на археологическите дружества в България от пренебрегването на ролята им в организирането на археологическото дело в страната и ограниченията, които им се налагат от този закон, и по-големите права, дадени на НАМ в него, по мнението на Богдан Филев при тогавашните условия у нас законът за старините отговаря на своето предназначение и удовлетворява една твърде осезателна нужда на работещите на полето на археологията.

В началото на ХХ в. (1900–1901) са направени първите значителни разкопки по почин и със средства на княз Фердинанд в Търново (на Царевец и Трапезица) под ръководството на френския археолог Ж. Сьор, които могат да се определят като важен етап в зората на археологическите проучвания в старопрестолния град въпреки някои негативни оценки, резултатите заедно с изследванията на други чужди учени в България имат приносен характер за развитието на нашата археологическа наука. Разкопани са най-важните места и са разкрити едни от най-представителните сгради на столицата на Втората българска държава, разположени на двата хълма – разчистени са основите на патриаршеската църква „Възнесение Господне”, 14 от общо 17-те църкви на хълма Трапезица. Не е за подценяване и броят на движимите паметници, предадени в НАМ – София, което личи от фондовете на музея (находките са разнообразни – архитектурни и скулптурни фрагменти, метални апликации от църковни мебели, фрагменти от тухли с надписи, накити, керамика от различни епохи).

Успоредно с проучванията в Търново екипът френски археолози прави първите големи археологически разкопки на развалините на римския град Никополис ад Иструм (Град на победата на Дунав), дн. с. Никюп, Великотърновско, основан в началото на II в. от император Траян в чест на победата му над даките, върху градския площад (разкопана е главната част на града, открит за науката от унгарския археолог, етнограф, географ и пътешественик Феликс Каниц, който правилно е предположил, че там се намира форумът) и на голяма група (около 20-25 на брой) тракийски могили от римско време в близост до селището. Оттук произхожда мраморната статуя на бог Ерос (римско копие на оригинала на древногръцкия скулптор Праксител от античния град Парион в Мала Азия, датирана от втората половина на II в.), която е един от най-ценните експонати в НАМ. Резултатите са обнародвани от Ж. Съор в чужбина в отпечатаната от него историко-епиграфска студия върху тези разкопки в реномираното френско *Revue Archéologique*. В допълнение отделно във втора статия в същото списание печата сбирка (корпус) от всички гръцки и латински надписи, открити на територията на града при разкопките. След това на два пъти (през 1905 и 1906 г.) по инициатива на МНП са правени разкопки в Никополис, но за тях няма подробни отчети. В периода 1906–1909 г. В. Добруски от името на НАМ – София, продължава разкопките, които, както личи от някои снимки, направени от него преди и след завършването на теренните работи, особено ценни и за възстановяването на текстовете на откритите надписи поради измененията в цялостта им в течение на времето, са извършени в широк мащаб, доколкото може да се съди от разчистването на обекта, тъй като резултатите остават необнародвани. Значително по-късно, през 1923 г., Мария Бръчкова прави достояние на научната общност намерените от него гръцки надписи. Проучванията в Никюп са публикувани от Съор, докато тези в Търново остават необнародвани нито от него, нито от някого от екипа му. Не е открит и архивът с дневника за извършената полева работа.

В първите години от развитието на археологическата наука у нас учените насочват вниманието си към Античността, тъй като по това време археологията се отъждествява с изучаване на паметниците на гръко-римското изкуство и култура от древността. На руската наука в лицето на Руския археологически институт в Константинопол се пада заслугата за започване проучването на българската средновековна

култура и изкуство и на непознатата дотогава материално-художествена култура на прабългарите. Това не е чудно – Русия е родината на славянската археология и византологията. Тъй като изследванията на института са насочени към изучаването на миналото на Византийската империя и нейните съседки, България заема важно място в общата му научноизследователска схема. В изпълнение на задачите на института в периода 1899–1905 г. са разкопани Плиска и Преслав, където се търсят корените на българската държавност. Предприетите от РАИК начело с неговия директор Ф. Ив. Успенски археологически разкопки на първите български столици чертаят нова насока за развитието на нашата археология. Минава се на качествено ново ниво на изследванията – в областта на средновековната археология. Откриването на Плиска подлага на коренна ревизия въпроса за първия ни столичен център. Резултатите имат голямо научно и национално значение, по думите на проф. Васил Златарски се извършва преврат в изучаването на отечествената ни история, особено за предхристиянската епоха. По-голям интерес представляват резултатите от разкопките в Абоба, които надминават всички очаквания и дават обилен материал (разкрити са величествени паметници на културата на ранносредновековна България). Идентифицирането на първия политически и културен център на българската държава от езическия период, резултат от многогодишните му проучвания в района, е големият научен принос на чеха Карел Шкорпил, който и до днес си остава най-сериозното постижение на българската средновековна археология. По отношение на Преслав няма сериозни спорни или неизяснени проблеми, както при Плиска и Мадарския конник. Проучванията целят да изяснят въпроса защо българите преместват столичния си център от Плиска в Преслав. От красотата и богатството, с които се е отличавал Преслав по описанието на Йоан Екзарх, обаче за съжаление в съвременността не е останало нищо. Водени от доказателствата за хронологическото съвпадение на двете селища, археолозите са очаквали да открият и в Преслав монументалните плисковски пострройки (дворци и църкви) и затова са разочаровани от първоначално открития незначителен материал (само разрушени обекти), Успенски смята, че градът е напълно унищожен и завинаги загубен за науката и не представлява същия научен интерес като първата столица. Това мнение има негативно влияние върху по-нататъшните проучвания на Преслав. Изоставена е

надеждата, че може да се хвърли светлина върху българската култура от IX–X в. на базата на останките в Преслав. Както показват посетителните разкопки, ученият е напълно сгрешил в преценката си, откритите впоследствие куп големи сгради доказват характера на преславската култура: материален израз на други духовни принципи – нова архитектура и строга религиозна концепция, след преместването на държавния център. Благодарение на ентузиазма им на местните любители – членове на Преславското археологическо дружество „Тича”, начело с техния председател краеведа Юрдан Господинов, продължили проучванията на преславската култура, се пада шансът да открият при разкопките през лятото на 1910 и 1911 г. уникалната за България и Европа (няма аналогии в европейското изкуство) преславска рисувана керамика, която е и отличителна черта на цялата преславска култура и хвърля нова светлина върху старобългарското художествено изкуство от IX–X в., тъй като в стария Преслав не са намерени следи от керамична пластична украса в църквите и те биха могли да бъдат именно част от такава.

Друга крупна крачка в изследването на ранносредновековната българска култура след Освобождението в началото на XX в. е проучването на намиращата се в близост до първите столични центрове на старите българи Мадара – култов център през Античността и Средновековието, главен религиозен център на прабългарите по времето на Крум и Омуртаг. На тази база учените предполагат, че изсеченият високо върху скалите над Мадара релеф с изображение на конник (известен в научната литература под името Мадарски конник) представя българския владетел от IX в. Най-голям научен интерес от страна както на наши, така и на чужди учени буди Мадарският конник² – единствен по рода си не само у нас, но и в Европа, и разчитането на надписа около него. Дадено е обяснение на конника и надписа. За Мадарския релеф се появяват писмени материали както в научни и популярни издания, така и в пресата. Изказани са най-различни мнения и противоположни гледни точки за неговите произход и предназначение. Очертават се две линии в проучванията – разтълкуване на семантиката на представената сцена (реалистична или символична) и идентифициране на изображението и

---

²Открит през 1872 г. от Ф. Каниц, който го квалифицира като художествено произведение от римската епоха, изобразяващо императора или местен първенец – любител на лова, изсечената сцена представлява „конник на лов”, а надписа сметнал за латински.

разчитане на надписа около него за правилното датиране на паметника. В зависимост от възгледите си относно произхода на паметника изследователите се разделят на две групи – едните, защитници на тезата за тракийския произход на конника, а другите го приемат за дело на прабългарите. Вторите нямат единна концепция по въпроса за обяснението на фигурата на ездача – дали това е персонифициран образ на конкретен български владетел (в случая хан Крум или хан Тервел), или е деперсонализирано изображение на ханската власт като цяло. Разногласия сред учените има и по отношение на разчитането и тълкуването на надписа около изображението и дали текстът стои в пряка връзка с образа и го пояснява, или е допълнително изчукан. Тълкуването на реалиите на изображението и иконографската схема на релефа предизвиква големи спорове в науката. От една страна, е доста повреден, поради което много от подробностите остават неясни и това дава възможност да се правят всякакви догадки и предположения относно смисъла на изобразената сцена. От друга страна, като единствен по рода си скален релеф в Европа е съвсем изолиран, без близки аналогии по време и сюжет, което още повече затруднява неговото обясняване. Разтълкуването му обединява усилията на учени с различна научна подготовка – археолози, историци, филолози, епиграфи, изкуствоведи и пр. (интердисциплинно изследване). След един продължителен период на затишие Мадарският релеф и неговият надпис отново стават обект на изследване, поводът е сказка на унгарския учен Г. Фехер, държана през април 1924 г. в археологическия институт в София, на тема „Дунавският дворец на Омуртаг и надписът на Мадарския конник”, в която той изказва несъгласие с досегашното мнение, че не може нищо да се установи от съдържанието на големия надпис на Мадарския конник, необходимо е да се направи нов препис, за да се допълнят и разтълкуват няколкото повредени думи или части от думи в досегашните преписи. Подтикнат от тази сказка, НАМ предприема през лятото на с.г. разкопки при село Мадара „да се направи ново проучване на Мадарския скален релеф...”.

От Ф. Ив. Успенски произлиза инициативата за създаването на Балканска археологическа комисия със седалище в Цариград и секретариати в София и Белград, която ще се субсидира от правителствата на трите държави, за проучване с общи усилия на археологически въпроси, които представляват интерес за целия Балкански полуостров и не биха могли да бъдат изследвани само от

една от държавите. Проектира се и Турция да участва със свой представител, ако страната се включи в съвместното начинание. През лятото на 1910 г. в София е бил изработен от Ф. Ив. Успенски и представители на БАД писмен проект за функционирането на комисията, който е бил представен за одобрение на трите заинтересовани правителства. По решение на нашето правителство българската страна в комисията е представена от учените археолози Богдан Филев, Гаврил Кацаров и Карел Шкорпил. В резултат от преговорите между руските, българските и сръбските археолози през 1912 г. е организирана съвместна експедиция за изследване долината на р. Марица – от Енос до Димотика, за установяване пътя на разпространение на праисторическите култури от егейския свят и Мала Азия на Балканския полуостров и в Югоизточна Европа. От българска страна участва единствено К. Шкорпил. Преговорите година по-рано в Цариград за определяне плана за обща работа и изработване на проектоустав на комисията пропадат поради възникналите разногласия, българските учени не подписват този научен договор, тъй като научните интереси на България са накърнени, след като неочаквано в разрез с постигнатите договорки сръбските учени са сключили тайно споразумение с РАИК за подробно изучаване на средновековния Дечански манастир (в Косово, тогава в пределите на Турция), съвършено противоположно на първоначалните решения на първо време дейността да се ограничи само с изследвания в Сърбия и България. Както обяснява в изложението си до министъра на народното просвещение относно хода на преговорите за организиране на Балканска археологическа комисия при Руския археологически институт в Цариград Б. Филев: „Ние не можахме да се съгласим да работим заедно преимуществено само в полето на предисторията, когато виждаме, че в същото време сръбските делегати сключват частно съглашение с г-н Успенски за заедна дейност тъкмо в такова направление, за което ние най-много настоявахме. По такъв начин нашите интереси щяха да бъдат силно увредени, понеже се преследваше целта да ни се вържат ръцете с предисторията, за която ние имахме най-малко интерес, за да могат други свободно да се занимават с въпроси, които са много по-важни не само в научно отношение, но също и от гледище на нашите национални интереси”.

Паралелно с археологическите проучвания започва и процесът на социалната институционализация на науката – учредени са със

собствен статут първите централни институции в областта на археологията с цел да организират научноизследователската работа в страната и да обединят учените и любителите от областта в рамките на научната общност. Те съществуват и се развиват паралелно и във взаимодействие с регионалните – местните археологически дружества, музеи и музейни сбирки. Организират, направляват и провеждат цялостната археологическа дейност у нас – издирване, откриване, съхраняване, изучаване и експониране на богатото културно наследство на страната, разпространение и популяризиране на археологическите паметници и знания. Извършват научна, организационна, публикационна, посредническа (между центъра и регионалните археологически дружества и музеи), проактивна, просветителска и популяризаторска пионерска дейност в началния етап от развитието на археологическата наука, съдействат за по-нататъшното ѝ укрепване и утвърждаване и издигане на нейния престиж в национален и международен мащаб. Тъй като по това време нямаме достатъчен брой академично подготвени учени в областта, се разчита на взаимодействието с любителите археолози и краеведи по места. Те основават археологически дружества, провеждат краеведски проучвания и разкопки и се грижат и за запазването на археологическите паметници в прилежащите им райони и поддръждането им в музеи и музейни сбирки. На техните издирвания дължим откриването и оповестяването на ценни археологически обекти и находки както с местно, така и с общонационално значение. Създадени в повечето случаи от непрофесионалисти, дружествата са подпомагани и направлявани в дейността си от централните археологически институции. Дейността им на местно ниво, насочена към изучаването на миналото на родния край, има значение за напредъка на българската археологическа наука, съдействат на централните институции в голямата задача по издирването, събирането, проучването и опазването на културните ни паметници, разпръснати по цялата територия на България, и разпространението на археологическите знания сред научната общност и популяризирането им сред обществото. В различни градове на страната се създават археологически дружества, музеи и музейни сбирки с цел откриване и запазване на археологическите паметници по места и тяхната популяризация. Първото археологическо дружество у нас е създадено веднага след Освобождението още през 1879 г. в Търново. След обособяването на

Софийското археологическо дружество през 1901 г. почти едновременно с него възниква Варненското археологическо дружество, а след него такива се създават в Шумен, Преслав, Стара Загора, Видин, Казанлък, Плевен, Карлово, Асеновград, Кюстендил, Бургас, Свищов, Дупница, Русе и други градове като клонове на БАД. Сред тях водещо място заема археологическото дружество в София. То е и една от първите наши централни научни институции в областта на археологията.

Първата ни национална централна институция с археологически профил е Народният археологически музей в София – организиран по подобие на други музеи в чужбина, най-големият културен и музеен институт в България, главен център за събиране, съхраняване, поддържане и проучване на нашето богато археологическо наследство, както и за експонирането и разпространението и популяризирането му у нас и в чужбина с представяне на една цялостна картина за културно-историческото развитие на страната ни чрез хронологическото подреждане на старините и излагането им в музейни витрини, каквото поначало е предназначението на музея – научно и образователно. Основан веднага след Освобождението на България през 1879 г. като отдел на създадената през същата година Народна библиотека, НАМ получава възможност за самостоятелно развитие след отделянето му като самостоятелно учреждение – от 23 септември 1892 г. се обособява в отделен институт под името Народен музей със собствен бюджет и печат и до края на Втората световна война е полуавтономна институция, подчинена на МНП. Природонаучната му сбирка е предадена на Висшето училище. С учредяването му държавата създава условия за събирането на всякакви паметници и опазването на ценни археологически материали от унищожение и подпомага развитието на археологическото и музейното дело в страната. Нашият Народен музей не наследява готови богати сбирки от предмети, събирани от векове, които са послужили като основа за възникването на повечето европейски музеи. Въпреки трудните условия за работа музеят се развива организационно и административно. Постепенно придобива облика на модерна европейска институция и се превръща не само в хранилище на археологически ценности, но се създава и първата музейна археологическа експозиция в България. Първоначално сбирките му са се помещавали в някои от аудиториите на Висшето училище в София (по-късно Софийски университет), през 1895 г. са

пренесени в сградата на построената през 1474 г. Буюк джамия, запазена като паметник на културата и приспособена за музейно здание съобразно неговите нужди – с високи сводове за разполагане на големи архитектурни паметници, но, от друга страна, много влажна за запазване от разрушение на някои експонати, а от май 1905 г. музеят е отворен за публични посещения. Археологическият музей и досега се помещава в Буюк джамия и много от паметниците в първата изложба и днес са част от постоянната музейна експозиция.

Важно изискване на модерното музеезнание е профилирането на музеите, за да изпълняват успешно функциите си и да се развиват планомерно и целенасочено. Дейността на музея се канализира със строго археологически профил. Етнографският му отдел през 1906 г. се отделя в самостоятелен етнографски музей. Със Закона за народното просвещение от 1909 г. в името на институцията е добавен предикатът археологически, въпреки че поради липсата на обособена самостоятелна картинна галерия в началото НАМ изпълнява тази функция със създадения към него художествен отдел. Законът е първата законодателна разпоредба в България за развитие на музейното дело и дава възможност за правилното развитие и разрастване на музея и поставянето на музейните сбирки на солидна научна основа, за да отговарят на просветните и възпитателните цели, за които са предназначени, и да се засили интересът на широките обществени кръгове към музейното дело у нас. Степента на развитие на най-голямата ни и главна музейна институция е еквивалент на нивото на културното развитие на държавата и нацията. А доказателство доколко НАМ отразява това ниво е мнението на френския археолог С. Рейнах от Сенжарменския музей в Париж, който нарежда нашия музей по богатство и значимост на трето място на Балканския полуостров след атинския и цариградския. Има значителен дял в развитието на българската археологическа наука, като се налага и утвърждава не само като хранилище на ценни старини от и имащи отношение към историята, археологията и изкуството на българските земи, но и като културно-просветно средище, чиято цел е да разпространява и популяризира сред обществото и научния свят нагледно паметниците от миналото на нашите земи, и същевременно играе важна роля за създаването и правилното функциониране на музеите и музейните сбирки в страната, по-голямата част от които са с археологически профил.

Корените на музейното дело в България откриваме още през Възраждането, в читалищата – огнища на българщината. Именно към първото у нас читалище в Свищов в началото на 1856 г. е основан от наши бележити възрожденци патриоти и първият в България музей, музейна сбирка с ръкописен и нумизматичен отдел, първа музейна експозиция, замислен като „библиотека и музеум”, в който да се събират оцелели наши паметници от целия Балкански полуостров. През 1869 г. към Българското книжовно дружество в Браила е създаден музей с два отдела: ръкописен и нумизматичен. След 1878 г. в нововъзстановената държава тепърва се полагат основите на музейното дело. Малко след създаването на НАМ в Пловдив е основан музей за старини (впоследствие археологическо-нумизматичен кабинет) към Пловдивската народна библиотека (1880), който по-късно се отделя като самостоятелен археологически музей. Музеи се изграждат и към някои от археологическите дружества в страната – Варна (1887), Ловеч (1895), Кюстендил (1897), Силистра (1898), Казанлък (1901), Шумен (1902), Плевен (1903) и др. Те се утвърждават като важни центрове за събиране и представяне на археологически паметници по места. От тях само НАМ – София, е на държавна издръжка. Въпреки това провинциалните музеи благодарение на личната инициатива на своите уредници развиват плодотворна дейност, като издирват ценни културни паметници.

Към края на първото десетилетие на XX в. нашата археологическа наука придобива висок авторитет, укрепва институционално и кадрово, археологическите проучвания обхващат всички области на археологията. Натрупва се обилен фактологически материал, разкопани и изследвани са редица обекти в страната, открит е ценен научен материал. У нас е създаден и действа закон за старините, който регламентира цялостната археологическа дейност в страната.

Балканските и Първата световна война възпрепятстват, но не прекъсват напълно археологическата дейност. Акцентът в археологическите проучвания сега пада върху новоосвободените земи в Македония, Тракия и Добруджа. Особено ценен и патриотичен е приносът на БАД и НАМ в качеството си на главни официални археологически научни и културни институции в страната по време на войните за национално обединение за откриване, документиране, проучване, събиране, запазване от по-нататъшно разрушение и прибиране и откупуване на ценни археологически и културно-

исторически паметници от териториите с българско население, имащи отношение към българската история. Българските археолози заедно с учени от други науки се включват активно в изследването на новоосвободените земи, членове на археологическото дружество са постоянни участници в организираните няколко научни мисии в изпълнение на задачите на културната политика на държавата, една от най-важните от които е изучаването на миналото на новите земи и на техните археологически паметници, които представляват интерес не само за домашната, но и за световната наука, и необходимостта да се вземат мерки във време на война за тяхното запазване, което ще има ценни резултати за науката. Освен проведените там разкопки и теренни проучвания за сбирките на НАМ са прибрани и откупени нови находки от различни епохи.

Истинският подем на българската археологическа наука обаче настъпва в първите следвоенни години, когато започва и вторият период от нейното развитие. Той е особено плодотворен за българската археология.

Глава 3. Институционално развитие на археологическата наука в България. Сътрудничество и взаимодействие между институциите по археология. Очертани са основните характеристики и етапите на развитието на централните научни институции по археология у нас от създаването им до края на Втората световна война – Българското археологическо дружество в София (1901–1920) и неговия наследник Българския археологически институт – водещи центрове на археологическите проучвания в България, с национален и международен авторитет, които организират, провеждат, ръководят и направляват цялостната археологическа дейност и музейното дело в страната. Разкрити са отношенията (взаимоотношенията) между централните национални археологически институции и регионалните дружества и музеи и музейни сбирки в страната, обединени в усилията си за изпълнение на общите задачи на археологическата наука в България. Анализирани са и е установена ролята на официалния печатен научен орган на БАД (БАИ) – „Известия на Българското археологическо дружество” („Известия на Българския археологически институт”), като фактор за социалната институционализация на археологическата наука в България в периода до края на Втората световна война. Разгледани са научните им връзки и контакти, това така важно международно научно сътрудничество, с отделни учени и организации със сродна

дейност от чужбина, с които влизат във връзка и разменят научната си продукция³.

През 1901 г. е конституирано Българското археологическо дружество в София – една от първите ни централни научни институции в областта на археологията, с цел да издирва, съхранява и изучава паметниците на миналото в целокупна България и да буди интерес към тях у народа и с определени задачи, свързани с планомерното разкриване, изучаване и систематизация на нашето минало, съхранено в археологическите паметници, чрез събирателска дейност и археологически разкопки и проучвания. Разгледани са неговата научна, организационна, публикационна, посредническа (център – регионални формирания), проактивна, просветителска и популяризаторска дейност и ролята му за развитието на археологическата наука у нас в периода на нейното начално развитие и утвърждаване. То обединява най-видните представители на научния, културния и обществен живот в страната, професионални

---

³Публикуването обхваща заключителния и много съществен етап от цялостната научноизследователска дейност – обнародването на междинните и завършените резултати от теренните и кабинетните проучвания. С оглед на огласяване, представяне и популяризиране на дейността си институциите издават свои печатни научни органи, поредици книги и отделни монографии с научно и научнопопулярно съдържание въпреки крайно трудните условия за издателска дейност на високо качествено ниво, за да бъдат изданията адекватни на съвременните изисквания за научна литература. Те са важен принос в развитието на археологическата наука в България. Институционалните официални печатни научни органи са едно от средствата за разпространение на научните знания, идеи и резултати от изследователската дейност и за взаимен обмен на информация по научни и организационни въпроси между учените вътре и извън научната общност. По този начин институциите допринасят за издигане на международния престиж на българската археологическа и историческа наука и за представянето ѝ пред световната научна общност. За информационното осигуряване на научната дейност със специализирана литература през 1920 г. е подредена и самостоятелна дружествена библиотека, основата за която е поставена по-рано. БАИ наследява библиотеката на археологическото дружество. Освен образцово подредена библиотека за научната си работа институциите се грижат и за по-широкото разпространение на научните знания и за уреждането на специализирани научни библиотечни колекции в тази област. Това е една от най-пълните и богати специализирани библиотеки по археология и история в страната. (И до днес благодарение на наследството от онези ранни години библиотеката на НАИМ – БАН, е сред най-реномираните в Югоизточна Европа.)

и любители археолози – учени, общественици, лекари, юристи, военни и духовни лица, събрани от общата цел да работят на малко изследваното поле на българската археология за разкриване на останките на нашето минало и неговото основно и всестранно проучване и възстановяване. Сред редовните членове на БАД са голяма част от изтъкнатите софийски професионални и любители археолози. За пръв негов председател е избран видният наш литературен историк, фолклорист, етнограф и общественик проф. Иван Шишманов. Съгласно устава си дружеството набавя материални средства от суми от членски внос и от благотворители; от подаръци, завещания и сказки; субсидии от държавата, Св. синод, общините, съветите и пр.; от продажби на собствени издания и отливъци. Има приходи и от лихви от собствени финансови активи. Т.е. разчита се на доброволни дарения от държавата и частни лица и на собствени приходи. Дружеството няма собствено помещение, в НАМ му е отпусната една стая за канцелария, а университетът по молба на настоятелството предоставя аудитории за провеждането на публични сказки.

Първоначалната дейност на настоятелството е насочена към набиране и записване на редовни и дописни членове и учредяване на клонове на дружеството в провинцията за изграждане на единна, цялостна национална мрежа. В началото БАД разполага с много ограничени парични средства, за да предприеме заплануваните разкопки и проучвания в по-широки мащаби, главна и най-съществена в научно отношение дейност. За да провокира интерес към задачите си и с цел набиране на нови привърженици за своята кауза, дружеството развива просветителска и популяризаторска дейност, като устройва в достъпна форма научнопопулярни сказки върху паметниците в България от древността за широката аудитория интересувани се от проблемите на нашето минало.

През 1907 г. в състава на настоятелството се налага да бъдат направени кадрови промени. Избрано е ново ръководство с председател Г. Кацаров. Той оглавява дружеството в периода след кризата, която то преживява през 1906–1907 г., когато е почти на път да се разпадне, до 1920 г. – крайната дата от съществуването на Софийското археологическо дружество, когато то законово е реорганизирано в археологически институт. Благодарение на вещото ръководство и усилията на Г. Кацаров по време на неговия мандат дружеството възобновява и разширява своята дейност, като се

превръща в истинско научно средище, подготвило вече почвата за създаването на Българския археологически институт.

БАД и образуванията като негови клонове археологически дружества в страната заедно със създадените към някои от тях музеи и уредени музейни сбирки развиват пионерска събирателска и изследователска дейност. Чрез провежданите от дружествата археологически разкопки се добиват и първите научни резултати. Благодарение на тяхната доброволна инициатива по намиране и запазване на старините и поддръждането им в музейни сбирки голяма част от археологическите паметници се съхраняват както за науката, така и за поколенията. Набелязаните от тях цели и тяхното изпълнение напълно съответстват на тогавашния етап от развитието на нашата археология, който се характеризира с повишен интерес към старинните паметници и начало на събирателска дейност, в резултат от която започва натрупването на различен по вид многообразен археологически материал. Създадени изцяло на обществени начала, в недостатъчна степен подпомагани от държавата и обществото, те играят активна роля на първи събирачи и пазители на старините в началото на ХХ в.

След войните българската археологическа наука навлиза в особено плодотворен период от своето развитие. Създадени са и активно действат няколко центъра за археологически изследвания. От една страна, националните научни институции и звена по археология – Българското археологическо дружество, Народният археологически музей, Катедрата по стара история и археология в Софийския университет, и, от друга – на местно ниво, регионалните: археологическите дружества, музеи и музейни сбирки в страната, които с дейността си съдействат на централните институции за изпълнението на общите цели по грижата за паметниците на миналото, което може да има задоволителни резултати само със задружни (колективни) усилия. Назрял е моментът в България да се създаде археологически институт по подобие на други такива научни институции в чужбина, който ще разшири дейността си и ще има голямо значение за по-нататъшното изучаване на нашето минало и за развитието и утвърждаването на българската археологическа наука въобще. Налице са необходимите условия и предпоставки за развитие на досегашната институционална структура и преминаване към нова, по-висша форма на организация на научноизследователската работа с учредяването на Български археологически институт подобно на

сродни чуждестранни научни учреждения. В края на 1920 г. по инициатива на настоятелството на БАД археологическото дружество законово е реорганизирано в институт – самостоятелно и независимо научно учреждение с права на юридическа личност и със седалище в София, под върховния надзор на Министерството на народното просвещение, на бюджетна издръжка, със съответните необходими нормативни актове, уреждащи дейността и функционирането му, а от 1925 г. и със собствена самостоятелна сграда. Веднага възниква въпросът защо е било необходимо извършването на това преустройство, след като основаното през 1901 г. в София БАД развива близо 20-годишна плодотворна археологическа дейност. Две са главните причини за създаването на БАИ. Първата има финансов характер и е особено важна – БАД се издържа от доброволни дарения от държавата и частни лица, които естествено са твърде недостатъчни за научна работа и особено за теренни изследвания. Преминаването на държавна издръжка отстранява тази съществена пречка. Втората причина е от научноорганизационен характер. Съществува вече необходимостта от разширени и равностойни контакти с чуждестранни археологически учреждения, а за това е нужна сериозна държавна субсидия. Ясно е, че това може да стане само на институтско ниво, а не чрез личните контакти на археолозите.

Българският археологически институт е централна национална институция по археология и един от главните центрове за археологически проучвания и за направляване на цялостната археологическа дейност в страната в периода между двете световни войни. БАИ е създаден по модел на прекрасно организирания Германски археологически институт. Това не е случайно, като се има предвид, че по-голямата част от младите български археолози завършват образованието си в Германия и са добре запознати с методите за научно изследване на германската археологическа школа. Ето защо нашият археологически институт е устроен именно по германския модел и трябва да отбележим, че по подобие на Германския археологически институт БАИ е самостоятелно научно учреждение до края на Втората световна война, когато е включен в рамките на Българската академия на науките (БАН)⁴. През този близо

---

⁴Дотогава БАН, която наследява Българското книжовно дружество, създадено в Браила през 1869 г., а през 1911 г. с промяна на името се превръща официално в академия, обединява своите членове в три клона: историко-филологически, философско-обществен и природо-математически.

четвъртвековен период институтът съществува и се развива самостоятелно наред с другите археологически институции и организации у нас, развива твърде интензивна научна дейност и постепенно се превръща в направляващ център на археологическата дейност в България. Ролята на БАИ като важен център на археологическите проучвания в региона се подсилва от обстоятелството, че на Балканите по това време няма друг институт с археологически профил. Б. Филов подчертава важността БАИ да създава солидни контакти с чуждестранната наука и най-вече да представя на висота археологическите изследвания в България пред международната колегия, като развива широкомащабна дейност по високи научни и издателски стандарти. Научната дейност на БАИ започва на 26 януари 1921 г., когато са избрани и първите му действителни членове – в новосъздадения институт се включват редица изтъкнати български учени, бивши членове на БАД: Богдан Филов, Гаврил Кацаров, Карел и Херменгилд Шкорпил, Рафаил Попов, Йордан Иванов, Никола Мушмов, Андрей Протич, Васил Златарски, Анастас Иширков, Михаил Арnaudов, Борис Дякович, Стефан С. Бобчев, Стоян Романски, Александър Теодоров-Балан, Иван Шишманов и др. Археологическият институт се намира под височайшето покровителство на Н.В. царя. Почетен председател е министърът на народното просвещение. Главна задача на новосъздадения институт е всестранното изучаване на старините и художествените паметници на българските земи, както и основната разработка на българската история. В кръга на научноизследователската му дейност са застъпени следните области: праистория, антична и средновековна археология (изкуство, епиграфика, палеография, нумизматика и сфрагистика); българска история и история на балканските народи; етнография на Балканския полуостров; антропология⁵. Членовете на института биват: почетни, действителни, дописни, благодетелни и спомагателни, няма ограничения по отношение на тяхната националност, пол и брой.

---

⁵Направени са разкопки на значими археологически обекти. Към БАИ са създадени и функционират обществени и частни фондове, средствата от които се използват освен за издателска дейност и за научни цели. Тези фондове са в основата на важни открития и големи постижения на нашата археология през разглеждания период.

В резултат от създадените международни връзки на БАИ със сродни научни организации в чужбина за действителни и дописни членове на института са приети редица чуждестранни учени, работещи по проблемите на нашата археология и история. Имена със световна известност като Н. П. Кондаков, Й. Стриговски, Г. Мийе, К. Пач, Б. Пик, Ш. Дил, Г. Фехер, Ф. Ив. Успенски, А. Грабар, Н. Вулич, Л. Нидерле, С. Рейнах, Р. Каня, Е. Калинка, Ф. Шмит, М. Ласкарис, А. Салач, Фр. Дьолгер, Р. Егер, Г. Берсу, Х. Грегоар. Действителни членове на института са редица наши изтъкнати учени: Б. Филов, Г. Кацаров, В. Златарски, Ан. Иширков, Р. Попов, Б. Дякович, Й. Иванов, Н. Мушмов, А. Протич, Ал. Теодоров-Балан, Ив. Шишманов, К. Шкорпил, Х. Шкорпил, Д. Дечев, Ив. Велков, Кр. Миятев, Т. Герасимов, Н. Мавродинов, В. Бешевлиев, Ив. Гошев, В. Миков, П. Ников, Ал. Рашенов, Д. П. Димитров, Хр. М. Данов, Ив. Дуйчев. През 1932 г. за дописни членове са избрани и жени – Вера Иванова-Мавродинова (първата жена археолог в България) и д-р Елисавета Петева-Филова.

Втората световна война слага своя отпечатък върху археологическата дейност в страната – почти са преустановени разкопките, престават да излизат „Известия” на института. Заради англо-американските бомбардировки над София в провинцията са евакуирани дирекцията и библиотеката, за да не пострада, благодарение на това е запазена в сравнително добро състояние. Въпреки това последиците от тях се оказват много по-сериозни за института. Цялата 1945 г. преминава във възстановителна и организационна работа след почти бездейно изтеклата евакуационна 1944 г. Предприети са и първите следвоенни разкопки и опити да се възстанови нормалната научна дейност.

След Втората световна война е установена нова обществено-политическа система в страната и започва коренно различен период в развитието на археологическата наука у нас със съвсем други организационни форми и нормативна база, методология и принципи на работа. През февруари 1947 г. влиза в сила Законът за БАН, по силата на който БАИ е включен в нейния състав заедно с всичките си имоти и активи. Обсъжда се идеята и НАМ също да се присъедини към академията. Въпреки съпротивата на музейното ръководство с решение на УС на БАН от 3 ноември 1948 г. Българският археологически институт се обединява с Народния музей и се създава Археологическият институт с музей към БАН (АИМ – БАН). Това

административно сливане на практика узаконява дългогодишната съвместна дейност на двете институции, които активно си сътрудничат – осъществяват съвместни теренни експедиции и издателска дейност, участват в подготовката и повишаването на квалификацията на музейни работници от страната, членове на института са едновременно и служители в НАМ – заемат ръководни административни длъжности, завеждат отделите му. Следват години на активна творческа и практическа дейност. Последвалият период с неговите успехи и допуснати слабости не е предмет на това изследване. Безспорно е обаче, че създаденият през 1920 г. Български археологически институт, който се налага като водеща и авторитетна национална научна институция с международен престиж, изиграва определена положителна роля и е важен етап в историята на цялостната археологическа теория и практика в България.

Глава 4. Научната общност в областта на археологията в България до края на Втората световна война. Поставен и изяснен е въпросът за спецификата (състав, роля, взаимодействия и принос) на научната общност в контекста на социалната институционализация на археологическата наука в България през разглеждания период – научния потенциал, хората, които участват (пряко или косвено) в институционализацията и формирането, развитието и напредъка на научноизследователската област, обединени и организирани в рамките на дадена институция – школувани учени специалисти и любители археолози и краеведи. Отчетено е влиянието на изтъкнати и водещи в Европа учени и археологически школи върху нашата археология. Анализирани са въпросът за съществуването на научни школи в нашата археологическа наука.

Нашите научни институции по археология обединяват и организират учените специалисти и любителите в областта в една научна общност със съответни социални и етични правила и норми за регулиране на дейността им, общи цели и изпълнението на общи задачи с присъщите за науката изследователски методи и средства. Техните интелектуален капацитет, квалификация и компетентност са съществен фактор за формирането, напредъка и правилното функциониране на научноизследователската област, качеството на научната продукция, както и за организацията на научната работа. Чрез дейността си те определят развитието на научната област, създават традиции, развиват идеи, разработват методи за изследване,

грижат се за възпроизводството на кадрите чрез обучението на нови специалисти.

Археологическата научна общност в България в периода до края на Втората световна война има разнороден състав – школувани учени (професионалисти) и любители краеведи. Създадени и ръководени от ерудирани и високошколувани учени с многопрофилна научна подготовка, богат професионален опит, световна известност в своята област и организаторски талант, нашите археологически институции се налагат като авторитетни научни средища с национален и международен престиж.

Поради относително малкия си брой във всички клонове на археологическата наука нашите археолози са едновременно членове на централните ни археологически институции, които паралелно с научноизследователската си дейност ръководят и администрират, като пренасят на родна почва добрите практики на европейските университети, археологически институти и музеи, академични преподаватели (полагат основите на изучаването на археологията у нас).

За целите на дисертацията при анализа на научната археологическа общност в България до края на Втората световна война са изследвани най-значимите учени археолози – членове на националните ни археологически институции и на БАН, утвърдени и водещи в областта, с признание и авторитет у нас и сред международната научна общност. Археолозите са разгледани като учени (с техните научна квалификация – академично образование, специалности, специализации, защитени дисертации, придобити научни степени и звания, области на научен интерес и основни научни и научнопопулярни трудове), университетски преподаватели, лектори, основоположници на нови научни области и направления, основатели на научни издания, научни редактори и членове на редакционни колегии, рецензенти, ръководители на археологически разкопки и администратори – учредители на дружества, институти и музеи, членове на техните ръководства, радатели за опазването на археологическите ни паметници, организатори и популяризатори на науката, и ролята им за цялостното развитие на археологическата наука в България до края на Втората световна война.

Основите на нашата археология се поставят значително по-късно за разлика от други европейски страни. Поради тази причина по-нататъшното ѝ развитие се характеризира със свои специфични

особености, произтичащи от тези обективни обстоятелства. Османското владичество е и причината до Освобождението на България (1878 г.) да няма академично подготвени кадри по археология. Основоположници на археологическата наука и музейното дело в страната са плеяда утвърдени чужди учени, които с дейността си допринасят за поставяне началото на научните археологически изследвания и на археологическите институции в България.

Едва в началото на ХХ в., след като придобиват професионална академична подготовка, някои получили висшето си образование, а други – специализирали, и защитили докторски дисертации в чужбина в реномирани европейски учебни центрове като държавни стипендианти, запознати и с уредбата на авторитетни научни археологически институти и световноизвестни европейски музеи, на полето на археологическата наука работят и първите школувани български археолози. В края на ХІХ и началото на ХХ в. първоначално поради липсата на национални образователни центрове, а след откриването на Висшето училище в София (преименувано по-късно в Софийски университет) и на специалности, които все още не се преподават у нас, български специалисти по археология се подготвят в страни с вече развита университетска система – поради относителната географска близост и по политически причини в Германия и Австро-Унгария най-голям брой българи завършват местни университети, след тези държави се нареждат Франция, Русия. Те се завръщат в родината си като вече изградени учени с определена научна ориентация. Чрез тях европейската наука и култура проникват в България. Това обстоятелство дава отражение върху по-нататъшното развитие на археологическата наука у нас по отношение на изследователските области, методите на теоретическа и практическа работа, обработката на материала, представянето на резултатите от проучванията, навлизането на теории и идеи от западноевропейската археология, влияния на чужди европейски учени и западни научни школи. Българските археолози отпечатват голяма част от трудовете си както в родни, така и в реномирани чуждестранни научни издания и на чужди езици, с което спомагат за представянето и по-доброто познаване на нашите паметници и от международната археологическа научна общност. Броят на българските археолози не е голям, тъй като в първите десетилетия след Освобождението държавата, която поради

липсата на национални образователни институции изпраща наши зрелостници на обучение в чуждестранни висши учебни заведения за придобиване на модерно образование за нуждите на страната по специалности, които не са застъпени у нас, има по-голяма нужда от специалисти за управленския апарат, администрацията, стопанството, учители в средното образование. Ето защо нашите археолози са едновременно учени, организатори на науката, администратори (участват активно в процеса на институционализацията на археологическата наука в България – създаването, дейността и ръководството на институциите по археология у нас, с натрупания в чужбина опит), преподаватели (тези кадри съставляват ядрото на преподавателския състав в университета). Те издигат българската наука до висотата на европейската, благодарение на техните усилия към края на първото десетилетие на ХХ в. нашата археологическа наука придобива висок авторитет, укрепва институционално и кадрово, археологическите проучвания обхващат всички области на археологията. Натрупва се обилен фактологически материал, разкопани и изследвани са редица обекти в страната, открит е ценен научен материал. У нас е създаден и действа закон за старините, който регламентира цялостната археологическа дейност в страната.

От първата генерация български учени археолози са Богдан Филев, Гаврил Кацаров, Йордан Иванов, Рафаил Попов, Никола Мушмов, Андрей Протич, Димитър Дечев, Петър Мутафчиев, Васил Златарски. По-късно на полето на археологията работят Иван Велков, Кръстю Миятев, Тодор Герасимов, Никола Мавродинов, Вера Иванова-Мавродинова (първата българка археолог), Васил Миков, Димитър П. Димитров, Веселин Бешевлиев. По-голямата част от тях са възпитаници на германски висши учебни заведения.

В разглеждания период на полето на археологическата наука, преди да преминат към разработването на чисто исторически проблеми, първоначално работят двама учени, специализирали археология в чужбина – Васил Златарски и Петър Мутафчиев, повече известни като историци, област, в която всъщност оставят значими научни трудове и са утвърдени и безспорно признати авторитети не само у нас, но и в чужбина.

С археологически изследвания се занимават и редица учени от други научни области, чиито изследователски методи са приложими за правилната и пълна интерпретация на конкретен открит археологически материал – етнография, филология, езикознание,

антропология, изкуствознание, архитектура, география, топонимия, палеонтография, палеоантропология, геология, палеонтология (палеоботаника, палеозоология), богословие, физика, химия, геофизика, математика. Археологическото изследване има интердисциплинен характер и обединява методите на археологията с изследователските похвати на различни обществени, хуманитарни, естествени и технически науки и усилията на учени – етнографи, изкуствоведи, архитекти, антрополози, географи, филолози, езиковеди, богослови, физици, геофизици, химици, математици, инженери и пр., за обработка, анализ и правилна интерпретация и достоверна възстановка на събрания фактически материал. С изследванията си с археологическа насоченост върху миналото, бита и културата на българите и с участието си като членове в създаването, организирането и дейността на централните ни археологически институции, а някои от тях и в тяхното управление учени специалисти от гореизброените научни области също имат съществен принос за институционалното и изследователското развитие на археологическата наука в България до края на Втората световна война и са част от археологическата научна общност през този период. Иван Шишманов (литературен историк, фолклорист, етнограф, член-основател и пръв председател на БАД, действителен член на БАИ, действителен член на БКД и на БАН), Димитър Агура (историк класик, член на БАД и неговото първо настоятелство, действителен член на БКД и на БАН), Анастас Иширков (географ, учен с по-широка научна подготовка по история, славянска филология и философия, с дългогодишна и многостранна научна и обществена дейност, редовен член на БАД и в състава на неговото първо настоятелство, действителен член на БАИ и неговия УС, действителен член на БАН), Иван Гошев (богослов, археолог, историк на църковното изкуство, действителен член на БАИ, редовен член на БАН), Любомир Милетич (езиковед, етнограф, редовен член на БАД, действителен член на БКД и на БАН), Михаил Арnaudов (литературен историк и литературовед, етнограф, фолклорист, историк на българската култура, редовен член на БАД и действителен член на БАИ, действителен член на БАН), Ст. Л. Костов (известен повече като писател – драматург и комедиограф, но е етнограф по образование, редовен член на БАД и действителен член на БАИ, дописен член на БАН), Беню Цонев (езиковед и палеограф, един от основоположниците на нашата наука за езика, редовен член на БАД,

действителен член на БАИ, действителен член на БКД и на БАН), Стоян Романски (езиковед, славист, етнограф, литературен историк и библиограф, редовен член на БАД и действителен член на БАИ, действителен член на БАН), Стоян Аргиров (филолог, преводач, библиотековед – създател на българското библиотекознание, редовен член на БАД, дописен член на БАИ, действителен член на БКД и на БАН), Иван Дуйчев (историк медиевист, архивист и библиограф, действителен член на БАИ, академик), Стефан С. Бобчев (юрист, фолклорист, славист, публицист, държавник и общественик, действителен (редовен) член на БКД и на БАН).

В процеса на развитието на науката се формират научни школи около водещи учени в съответното направление. Днес в класическия смисъл терминът „научна школа” в контекста на организацията на науката и на научната общност е в понятийния апарат на историята на науката и се разглежда в историконаучните изследвания, които се отнасят за минали периоди от развитието на науката. В контекста на разгледаната в дисертационния труд научна общност в областта на археологията в България до края на Втората световна война възникна и въпросът за съществуването на научни школи – обединение на групи изследователи около обща научна парадигма (господстващата сред представителите на дадена научна област теоретична концепция, която определя изследователските им проблематика, идеи, методи и подходи) начело и под ръководството на своя лидер – създател или инициатор за разработването на тази тематика, или продължители на неговото дело, посредством което се осъществява, от една страна, производство и трансфер на научни знания, а, от друга – възпроизводство на кадрите, формиране и пренасяне на професионални норми и ценности от едно поколение на друго. В чистия ѝ вид у нас през разглеждания период научна школа няма заради отсъствието на необходимите условия за това – наличието на минимален цикъл от три поколения учени (основател на школата, негов последовател приемник и ученик на приемника) поради липсата на достатъчно време, за да се осъществи. Една от най-крупните фигури в българската археология в периода между двете световни войни – проф. Б. Филов, в края на 30-те години на ХХ в. се оттегля от активна научна и преподавателска дейност, за да стане политик, а след 9 септември заради тази си дейност е осъден от Народния съд. Повечето от археолозите от по-новото поколение, за да останат в сферата на науката и да продължат изследователската и

преподавателската си работа, са принудени да преминат и да се придържат към наложените нови постулати на марксизма-ленинизма. Поради нежеланието на някои учени от по-старото поколение да се откажат от идейните си позиции те се оттеглят от научната си кариера. Специалистите говорят единствено за българска школа в нумизматиката, а в другите направления от археологията отчитат само влияния на чужди европейски учени и западни научни школи – германската, френската, руската дореволюционна и английската археологическа школа.

Възпитаници на чуждестранни висши учебни заведения, по-голямата част от българските археолози попадат там под влиянието на научните идеи и методи на изследване на своите преподаватели и се завръщат в родината си със съответно оформена научна ориентация и придобити маниери на изследване и прилагат на родна почва усвоените знания и опит. Малко са завършилите специалността археология, повечето са с научна подготовка в сродни и близки дисциплини. В откритата през 1914 г. към Софийския университет Катедра по стара история, археология и история на изкуството се обучават малко студенти. Преподавателският състав също не е голям. Въпреки това българските археолози имат, макар и малко на брой, свои последователи ученици, всички висококвалифицирани учени, защитили докторски дисертации и хабилитационни трудове и успешно реализирали се като учени и университетски преподаватели.

Заключение. Изведени са основните акценти и изводи на изследването, направено е пълно обобщаване на най-важните проблеми и резултатите от анализа.

Приноси

1. Проблемът за институционализирането на археологическата наука в България до края на Втората световна война е анализиран с прилагане на изследователски методи на науковедския подход и специфичния терминологичен и концептуален апарат на наукознанието – социална институционализация на науката, научна институция, научна общност, научни отношения и комуникации (вътрешно- и външнонаучни), разпространение и представяне на знанията, средства за формални научни комуникации, отношението център – периферия.
2. Разкрит е процесът на социалната институционализация на археологическата наука в България чрез прилагане на интердисциплинен подход при едновременното разглеждане на два основни аспекта в тяхното единство и траектория на историческо развитие – този на научните институции и формирането на съответните научни общности, от гледна точка на наукознанието и историята на науката.
3. Очертани са основните характеристики и етапите на развитието на централните научни институции по археология у нас от създаването им до края на Втората световна война – Българското археологическо дружество в София и неговия наследник Българския археологически институт, както и на първата ни и най-голяма музейна институция – Народния археологически музей в София, и все по-силното утвърждаване на ролята им на водещи центрове на археологическите проучвания в България, с национален и международен авторитет, които организират, провеждат, ръководят и направляват цялостната археологическа дейност и музейно дело в страната.
4. Поставен и изяснен е въпросът за спецификата (състав, роля, взаимодействия и принос) на научната общност в контекста на социалната институционализация на археологическата наука в България през разглеждания период – научния потенциал, хората, които участват (пряко или косвено) в институционализацията и формирането, развитието и напредъка на научноизследователската област, обединени и

- организираны в рамките на дадена институция – школуваны учены специалисти и любители археолози и краеведи.
5. Разкрити са отношенията (взаимоотношенията) между централните национални археологически институции и регионалните дружества и музеи и музейни сбирки в страната, обединени в усилията си за изпълнение на общата голяма задача по откриването, проучването и опазването на археологическите паметници.
  6. Установена е ролята на официалния печатен научен орган на БАД и БАИ – „Известия на Българското археологическо дружество” и „Известия на Българския археологически институт”, като фактор за развитието на археологическата наука в България и за нейната социалната институционализация в частност чрез анализ на изданието.
  7. Издирени и въведени в научен оборот са нови архивни материали – от учрежденски и лични архивни фондове в Научния архив на БАН, в които се съхраняват запазена документация на учреждения (държавни ведомства, научни организации и пр.) и лични архивни фондове на учени.

Публикации по темата на дисертационния труд:

1. Богомирова, Р. „Известия на Българския археологически институт” като фактор за социалната институционализация на археологическата наука в България в периода между двете световни войни. Известия на Археологическия институт, XXXIX, 2006, с. 7-11 (с резюме на английски език). ISSN 0323-9535.
2. Овчаров, Д., Богомирова, Р. 80 години Български археологически институт. Археология, кн. 3-4, 2001, с. 5-15 (с резюме на английски език). ISSN 0324-1203.
3. Цонев, Мл., Стефанова, Р. Първите археологически проучвания на територията на Поповския край (края на XIX – първата половина на XX в.). Попово в миналото II. С., 1997, с. 4-24.

Други публикации на автора:

4. Богомирова, Р. Създаване и дейност на Разградското археологическо дружество. Изследвания в памет на акад. Анание Явашов. С., АИ „Проф. Марин Дринов”, 2007, с. 20-33. ISBN 978-954-322-198-1 (статията е отпечатана с множество редакторско-коректорски поправки без знанието и съгласието на автора).
5. Богомирова, Р. Първи археологически публикации за Русе (XIX в. – 20-те години на XX в.). Археология, кн. 1-2, 2001, с. 137-142. ISSN 0324-1203.
6. Павлова, Л., Богомирова, Р. Резултативност на научноизследователската структура на БАН. Наука, кн. 4, 2001, с. 20-24.

**Процесът на социална институционализация на
археологическата наука в България до 1944 г.**

Табл. 1

Институция	Учредяване	Инициатор	Нормативни документи	Статут	Печатен орган
Народен археологически музей (НАМ)	1879 г. като Отдел за ценностите към Народната библиотека (НБ), от 1892 г. самостоятелно учреждение под името Народен музей, от 1909 г. с новия Закон за народното просвещение – Народен археологически музей	със създаването му държавата подкрепя, съдейства и се грижи за развитието на археологическото и музейното дело в страната	Закон за народното просвещение и съставения въз основа на него Временен правилник за НАМ (1909 г.) – първата законодателна разпоредба в България за развитие на музейното дело, дава възможност за правилното развитие и разрастване на музея	полуавтономно учреждение, подчинено на МНП	„Археологически известия на Народния музей в София”, по-късно „Годишник на Народния музей”
Българско археологическо дружество (БАД)	1901 г.	Св. синод по почин на Ф. Ив. Успенски	Устав на БАД, утвърден от МНП	създадена на обществени начала организация	„Известия на Българското археологическо дружество”
Български археологически институт (БАИ)	1921 г. на мястото на БАД	настоятелството на БАД	Устав на БАИ, утвърден от МНП; Закон за БАИ (1921 г.); правилник за вътрешния ред (1921 г.)	самостоятелно и независимо научно учреждение с права на юридическа личност и със седалище в София, под върховния надзор на МНП, на бюджетна издръжка, а от 1925 г. и със собствена самостоятелна сграда, печатният му орган се трансформира в „Известия на Българския археологически институт”	„Известия на Българския археологически институт”

Законодателството – закони и документи на МНП, в областта на археологията

Табл. 2

Нормативен акт	В сила от	Инициатор за изработването му	Регламентация	Значение
Закон за издирване на старини и за подпомагане на научни и книжовни предприятия	1890 г.	изготвен от МНП след многократни постъпки на служители на Народната библиотека в София, в чиято структура е Отделът за ценности, по-късно отделен като самостоятелен Народен музей	първият раздел се отнася до археологическите и други материали, урежда въпроса за статута на паметниците, условията за издирването и откупуването на старините и тяхното стопанисване, както и санкциите за нарушителите	първият в България официален нормативен акт, с който държавата узаконява политиката си за опазване на културно-историческото наследство
Временни правила за научни и книжовни предприятия	1888 г.	предшестват закона от 1890 г.	първите норми за правна защита на културните ценности и регулация на археологическата дейност в страната със задължителен характер, разписани в I отдел на документа	макар и за кратко действали, въвеждат законов ред, правила и рестрикции по отношение на археологическите паметници и провеждането на разкопки и стоят в основата на усъвършенствания в разпоредбите си последващ юридически регламент
Окръжни на МНП до административните и училищните власти в страната	(1895–1898 г.)	МНП по настояване на директора на НАМ	разясняване мерките, които трябва да се предприемат в изпълнение на закона за старините	в резултат в първите години след създаването на музея са регистрирани случаи, когато в него постъпват пълни коли и дори вагони със старини
Закон за старините	1911 г.	изготвен от екип наши водещи учени, завършили в Европа, запознати с чуждестранната практика в законодателната област за културно-историческите паметници	урежда въпроса за статута на старините и определя мерките за тяхното откриване, предаване, откупуване и запазване, провеждането на археологически разкопки и организирането на музейното дело в страната, институциите, натоварени с изпълнението му, и санкциите при нарушение	идва да замести вече остарелия първи закон за издирване на старини от 1890 г., който е ограничен и непълен, да отговори на съвременните условия и нужди за развитието на археологията у нас